

Драган Станар*

*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет Унион Никола Тесла*

ЕТИЧКИ ЧИНИЛАЦ БОРБЕНОГ МОРАЛА

Сажетак

Вишезначост појма морал је у војном дискурсу нарочито евидентна, али и недовољно дефинисана. Ова недовољна појмовна разјашњеност проузрокује разне врсте импликација и практичних проблема, који се највише манифестују у виду занемаривања или потпуног игнорисања вредносног значења појма морал у војном дискурсу, редукујући при томе значење појма морал у војсци само на борбени морал. Борбени морал представља више психолошко-андрагошку него етичку категорију, а је његово изједначавање са целокупном садржином војног етоса површно, погрешно и штетно. Циљ овог рада јесте да покаже да вредностно значење термина морал није у колизији са борбеним моралом, већ напротив – да су ова два значења комплементарна, и да оба морају бити део онога што подразумевамо под војном етиком или војним етосом. Методом анализе историјских искустава и савремених дешавања и индукцијом појединачних ставова директних учесника у оружаним сукобима скупљених током година, уз структурну анализу појма борбеног морала, аутор кроз аргументовање неопходности препознавања и вредносно-моралног, тј. „етичког“ чиниоца борбеног морала као важне детерминанте борбеног морала у процесу научне синтезе показује нужну

* Аутор текста је наставник Војне етике и морала војске на Војној академији, а наставу реализује и на Генералштабном и Командно-штабном усавршавању ШНО. Вишегодишње дискусије и размене мишљења са искусним официрима који имају богато ратно искуство у великој мери допринеле су формулисању ставова аргументованих у овом тексту.

и нераскидиву везу оба значења појма морал унутар војног етоса. Занемаривање утицаја кршења моралних норми на стање борбеног морала представља опасан редукционизам који може имати далекосежне негативне импликације по војску и друштво.

Кључне речи: морал, етика, борбени морал, рат, злочин, војска.

1. УВОД

Појмови етике и морала егзистирају у српском језику као два одвојена појма, са одвојеним и различитим садржајима. Међутим, у колоквијалном говору¹ ова се два појма користе готово синонимично, без уважавања њихове елементарне разлике. Појам етике заправо подразумева „науку о моралу или етосу“ (Pavićević 1967, 10) тј. филозофску дисциплину која за предмет има изучавање морала, „појава и процеса који су морално релевантни“ (Стевановић 2003, 283), на које примењује филозофски метод. Наравно, етика није ограничена само на теоријско мишљење у ужем смислу, већ подразумева и примењену етику, тј. „рашчишћавање појмова ради стварног одлучивања и делања“ (Babić 2005, 318), односно изучавање примене² моралног резоновања у конкретним и специфичним животним ситуацијама. Са друге стране, дефинисање појма морала нешто је комплекснији и захтевнији посао, али је управо тачно одређење *више* значења³ овог појма од суштинског значаја за овај рад. Морал може означавати „скуп правила, норми и вредности по којима се

1 И не само у колоквијалном говору. Речник српског језика Матице српске препознаје секундарно значење речи етика као готово идентично значењу речи морал. Упореди у: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2011. стр. 345. и 716.

2 Као што Бабић пише, означити део етике као „примењену“ не значи да је остатак „непримењен“ или „непримењив“. Ради се о „особености неког одређеног домена примене моралног критеријума или о суочењу тог критеријума са неком другом, ванморалном вредношћу која је са моралним критеријем у некој врсти сукоба“. шире у: Jovan Babić, *Moral i naše vreme*, нав. дело.

3 Поред два значења речи морал, морамо напоменути и употребу термина морал како би се означила „особеност понашања неког појединца, неке групе или неке историјске епохе“ али и како би се означила нека „друштвена појава, која у овом или оном облику постоји у сваком друштву“. Шире у: Vuko Pavićević, *Osnovi etike*, нав. дело, стр. 10; Jovan Babić, *Moral i naše vreme*, нав. дело, стр. 37.

човек свесно практично понаша“ (Стевановић, 283), и он тада има вредносно значење, будући да означава поступке и праксе као добре или лоше. Ово је значење морала, као критеријума вредновања свесног понашања човека, у фокусу етике као науке о моралу. За нас је посебно интересантно друго значење речи морал које конотира „опште расположење, душевно стање у односу на самопоуздање, дисциплину, полет“ (Речник српског језика 2011, 716.), или „душевно расположење, дух, храброст, нпр. војнички морал“⁴ Ово значење речи морал је вредносно неутрално. Разлика и однос првопоменутог вредносног значења речи морал и друго-наведеног значења речи морал као ментално-емоционалног стања одлучности и полета, од суштинског је значаја и важности за употребу овог термина у контексту војске⁵.

2. ПЕРЦЕПЦИЈА ПОЈМА МОРАЛА У ВОЈСЦИ

Реч морал у контексту војске се у српском језику⁶ првенствено односи на не-вредносно значење појма морал, као психолошке диспозиције, стања спремности на акцију, физички и ментални напор и жртву, најчешће дефинисаног у синтагми „борбени морал“. Морал је у овом смислу „ближе предмету психологије него етике као филозофске дисциплине“ (Станар 2019, 76), будући да се не односи на питања оправданости, моралне ваљаности и норми понашања, већ „менталног, емоционалног и духовног стања“ (Manning 1994, 3) појединца, управо онога што је у фокусу психологије као науке. Гроздић (2010, 278) сматра да је оваква перцепција значења речи морал у војсци узрокована одређеном „идеолошком матрицом, односно везује се за период ЈНА, а посебно, након распада ЈНА и СФРЈ, за репове комунистичке идеологије у Војсци Југославије и Војсци Србије и Црне Горе.“ У војсци, синтагма „морал

4 Vokabular.org. Доступно на: <http://www.vokabular.org/?search=moral&lang=sr-lat> (приступљено 10.12.2019.).

5 Иако се наизглед чини да дефинисање значења, садржаја и обима неког појма није од превелике практичне важности, оно је заправо кључно за практичан живот човека. Размислимо само колико практичних импликација тренутно проузрокује питање нејасног дефинисања појмова убиство (нпр. у контексту абортуса и еутаназије), отац и мајка (нпр. у контексту сурогат мајчинства, хомосексуалних бракова), итд.

6 У енглеском језику постоји не само семантичка, већ и морфолошка разлика између два значења речи морал – *moral* има вредносно (етичко) значење, док *morale* има значење ментално-емотивног стања духа.

војске“ стога примарно⁷ не подразумева неки партикуларан скуп критеријума за (само)вредновање понашања припадника војске, неку врсту посебног морала који је другачији од морала „не-војске“⁸, нити подразумевано и очигледно важење универзалних моралних норми и у војсци већ заправо стање мотивисаности и борбеног духа у војсци. Кузмановић (2008, 65) пише да „поједини аутори узимају у истом значењу појмове морала војске и борбеног морала“ и оправдано идентификује проблем честог поистовећивања ових термина без увиђања садржинске разлике између њих. Исправно би овом ставу било додати и запажање да се ова два термина не само поистовећују, већ да се углавном вредносно, тј. „етичко“ значење појма морал игнорише и занемарује.

У складу са том чињеницом, висок морал војске заправо означава висок степен храбрости, спремности за жртвовање, ентузијазма, мотивисаности и борбеног духа. Деморалисана војска није војска лишена моралног компаса, то није група моралних нихилиста у униформама, већ војска у којој нема мотивације, воље и духа за рад, напор и коначно борбу. Институција и функција официра за морал у јединици, која постоји у многим војскама света, не подразумева професора етике у униформи који вреднује моралну ваљаност понашања припадника војске, дефинише кодексе понашања и изграђује морални карактер војника и старешина, већ официра који је одговоран за висок ниво духа, мотивисаности и расположења у јединици⁹. Данашња Управа за људске ресурсе (J-1) Војске Србије представља наследника Управе за морал ГШ Војске Србије и Црне Горе, и као задатке, између осталог, дефинише „морално-психолошке припреме; планирање, организовање и координација активности развоја моралне компоненте војне моћи ВС; праћење, изграђивање и вредновање морала

7 Овде још једном додатно наглашавамо *примарно*, а не *искључиво*.

8 Појам који означава управо ово, тј. посебност и специфичност професионалног система јесте појам „војни етос“. Овај појам реферира на вредносну специфичност војне професије, јединствен систем правила и норми који важе само унутар те професије, „систем моралних обавеза најчешће... у облику неписаног, али може бити и писаног кодекса моралног поступања“. Шире у: Борислав Гроздић, „Професионални војни етос и војна професија“, нав. дело.

9 У складу са тим, официр за морал не организује семинаре и тренинге за развијање врлина, упознавање војника и старешина са етичким специфичностима војног етоса, разматрање оправданости поступака у миру и рату, итд. Официр за морал организује спортске сусрете.

припадника ВС...“¹⁰. Увидом у ове задатке можемо закључити да је евидентна примарна перцепција морала као психолошког стања мотивисаности и спремности, као „компоненте војне моћи“, тј. као психолошког квалитативног фактора људства – борбеног морала.

3. БОРБЕНИ МОРАЛ У ВОЈСЦИ

Борбени морал у војсци има доста шире значење од онога које бисмо могли да ми интуитивно припишемо, а то је степен морала (мотивисаности и спремности за жртву и напор) у самом току оружане борбе. Борбени морал у војсци има једно „проширено“ значење степена морала у војсци и ван борбе, тј. он означава степен спремности и мотивисаности за борбу, рад и напор у било ком тренутку, како у рату тако и у миру – у миру је борбени морал елемент борбене готовости, док је у рату он елемент борбене ефикасности. Чини се да у српском језику синтагма „борбени морал“ у потпуности одговара ономе што у енглеском језику значи појам *morale*¹¹ у контексту војске, те је стога тако можемо и разумевати, као ментално-емотивно стање духа у војсци, независно од постојања актуелне „борбе“ у ужем смислу. Овако схватање борбеног морала је у потпуности у складу са основном функцијом војске, а то је да „или води рат или се за њега припрема“ (Babić 2010, 120), па је спремност за борбу централни атрибут војске без обзира да ли се ради о рату или миру, без обзира да ли се рат води или се потенцијални противник спремношћу одвраћа. Наравно, не треба заборавити ни преостале две мисије¹² Војске Србије, поред одбране од оружаног угрожавања споља, али оне су, као и у свакој другој војсци света, објективно секундарне (Стратегија одбране Републике Србије 2009). Као такав, борбени морал представља један веома комплексан и слојевит феномен, чије се генерисање,

10 Сајт Војске Србије, доступно на: http://www.vs.rs/sr_cyr/jedinice/vojska-srbije/generalstab/uprava-za-ljudske-resurse (приступљено 12.12.2019.).

11 У контексту војске, *morale* дефинише као „самопоуздање, ентузијазам и дисциплина... ниво страсти за извршавање задатка и ниво снаге воље“, или у званичним документима као „ментално, емотивно и духовно стање појединца“. Шире у: US Department of the Army. *Field Manual on Leadership*, стр. 228.

12 Поред одбране од оружаног угрожавања споља, Стратегија одбране Републике Србије дефинише још и „учешће у изградњи и очувању мире у региону и свету и подршку цивилним властима у супротстављању претњама безбедности“ као мисије Војске Србије. *Стратегија одбране Републике Србије*, Београд, 2009, стр. 15.

развијање и одржавање ни у ком случају не би требало сводити само на један или два фактора. Штавише, оваква редукција фактора који утичу на борбени морал чини се немогућа. Само се широком и свеобухватном мултифакторском анализом могу идентификовати све релевантне детерминанте, тј. чиниоци борбеног морала, што у потпуности одговара комплексној и веловитој природи субјеката борбеног морала – људских бића.

Услед описане комплексности, задатак одређивања свих детерминантни борбеног морала је изузетно тежак и изазован. Више аутора одважило се да покуша да дефинише све чиниоце борбеног морала, и интересантно је приметити да постоје одређене разлике између класификација различитих аутора. Тако Даниловић (2001, 35) сврстава све чиниоце борбеног морала у неколико група – „друштвене, психолошке, природне, материјално техничке и ситуационе“. Друштвени чиниоци борбеног морала између осталог обухватају карактер друштвеног система, патриотизам, карактер војске, итд. Психолошки чиниоци борбеног морала су сви они фактори који утичу на психу и ментално стање појединца, као што су стрес, изолованост од породице, недостатак приватности, изложеност сценама и призорима насиља итд. Простор, климатски услови и време вођења рата представљају природне чиниоце борбеног морала, док опремљеност војске и поузданост технике која се користи конституишу материјално-техничке чиниоце борбеног морала. Коначно, ситуациони чиниоци борбеног морала обухватају све оне динамичке промене које се дешавају у току вршења неког задатка. У емпиријском истраживању и анализи борбеног морала у почетном периоду рата 1999. године Дамњановић и Грујић (2009, 299) закључују да су основне детерминанте борбеног морала „старешина и борбена јединица, спремност припадника ВЈ за одбрану СРЈ и њене слободе, позадинско обезбеђење и социопсихолошка клима у јединици“. Овако представљени фактори чине заправо скупове свега онога што су испитаници у истраживању препознали као факторе који утичу на њихов борбени морал (Дамњановић и Грујић 2009). Страни аутори, као што је Чајлдс (Childs 2016, 46) деле све детерминанте борбеног морала у две групе – ендogene и екзогене, односно унутрашње (војне) и спољашње (не-војне). У прву групу спадају тзв. институционални фактори као што

су дисциплина, обученост, квалитет старешина итд. Другу групу сачињавају фактори из сфере политичког – пропаганда, идеологија, економска и технолошка развијеност, итд.

Наше истраживање неће у овом тренутку залазити дубље у расчлањивање комплексне тематике препознавања и дефинисања свих фактора који утичу на борбени морал, иако за то реално постоји плодносан научно-истраживачки простор. Оно што је за циљ нашег истраживања важно јесте чињеница да сви ови набројани фактори, идентификовани од стране бројних реномираних домаћих и страних аутора, наизглед немају додира са вредносним значењем појма морала, тј. да нема јасне везе између њих и онога што је предмет етике. Какав је онда однос вредносног (етичког) значења појма морала и борбеног морала? У пракси се неретко могу срести мишљења да су ова два значења речи морал некомпатибилна, да је испитивање моралне исправности поступака у колизији са развијањем и одржавањем борбеног морала у војсци, чак и да инсистирање на моралној исправности поступака припадника војске има негативан утицај на борбени морал! Сматрамо да су овакви ставови засновани на потпуно погрешној перцепцији етике, морала, борбеног морала, па чак и природе војске као институције, а поготово њене функције. Стога, циљ нам је да у оквиру појма борбеног морала идентификујемо и дефинишемо један додатан чинилац и фактор борбеног морала, који је директно повезан са моралом као вредносном оценом поступака и дела. Ради јасније аргументације, овај ћемо фактор назвати етичким чиниоцем борбеног морала¹³.

4. ЕТИЧКИ ЧИНИЛАЦ БОРБЕНОГ МОРАЛА

Пре него што започнемо аргументацију заснивања новог чиниоца борбеног морала којег смо назвали етичким чиниоцем, ваљало би напоменути да је у „етичка компонента“ нужно присутна у ономе шта подразумевамо под групом друштвених чинилаца, али и институционалних фактора, борбеног морала. Наиме, карактер војске и односи у њој, квалитет старешина и њихов однос са војском, као и све оно што зависи од

13 Можда би адекватнији назив био морални чинилац борбеног морала, али се чини да би оваква артикулација била збуњујућа и конфузна, услед вишезначности појма морала, нарочито у војном дискурсу.

понашања људског фактора не може бити посматрано ван контекста вредносног значења појма морал. Правичност, искреност, поштовање, и све оно што спада у принципе етичког лидерства и што чини истинског и професионалног официра има директан утицај на борбени морал целокупне војске (Гроздић 2009, 374–395). Као што Мајлам (Mileham 2004, 92) пише, „најбољи јемци борбеног морала, етоса и репутације (у војсци) су лидери, оличени и у војним и у цивилним функционерима“, па је илузорно размишљати о повољном утицају старешина и целокупне војне организације на борбени морал припадника неке војске уколико у тој војсци влада каријеризам, непотизам, снобизам, корупција и сличне неморалне праксе. Професија официра је веома специфична професија у којој је морална компонента нужна као предуслов успешног вршења предвиђене функције старешине, а „етички карактер војне професије је очигледан, очигледнији него код других професија“ (Гроздић 2010, 290), *ergo* етичко образовање официра има фундаменталан значај за војску.

Међутим, садржај онога што ћемо назвати етичким чиниоцем борбеног морала није у потпуности обухваћен групом друштвених чинилаца борбеног морала, нити било којом другом, а значајно утиче на стање борбеног морала. Оно шта првенствено желимо да дефинишемо јесте утицај неморалног понашања, са фокусом на такво понашање у току рата, према субјектима ван војске¹⁴ на борбени морал јединице. Прецизније, утицај понашања припадника војске које се не може морално оправдати на борбени морал те исте војске. Теорија праведног рата раздваја суђење о рату од суђења о онога шта се у раду заправо ради, и та два суда морају остати „логички независна“ (Volzer 2010, 55), будући да само тако дозвољавамо веома реалну могућност да праведна страна води рат неправедно и обрнуто. Наравно, на борбени морал утичу оба ова морална суда – и о томе да ли је рат који водимо праведан, и о томе да ли се наши поступци у рату могу морално оправдати. И док је морални суд о праведности рата неупотребљив, па чак и готово ирелевантан (видети: Станар 219, 133-201), за борца и војску, суђење о поступцима у току рата се не сме изоставити са списка фактора који утичу

---

14 Непријатељски борци и неборци, неборци са „наше“ стране, итд.

на стање борбеног морала. Део теорије праведног рата који испитује оправданост поступака у рату назива се *Jus in Bello*, и он представља темељ онога што данас називамо Међународно хуманитарно право, *Rules of Engagement (ROE)*, *Law of Armed Conflict (LOAC)*, итд. Из перспективе борбеног морала, интересантно је испитати и утврдити на који начин кршење норми селективности и пропорционалности *Jus in Bello*-а, у виду чињења ратних злочина различитих врста, утиче на борбени морал стране која те злочине чини. Наша је теза да морални суд о чињењу наше стране у рату директно утиче, и то у огромном броју случајева негативно, на борбени морал војске. Искуства из трагичних ратова 90-их на простору бивше СФР Југославије показују да је свако нечовечно понашање, кршење правила рата, убијање небораца, паљење и пљачка, мучење заробљеника, итд. веома негативно утицало на борбено морал свих бораца који су таквом понашању сведочили.

Учествовање у рату представља изузетно скупу „моралну инвестицију“ за све који у њену учествују, јер је очигледан ризик губљења живота и физичког страдања праћен и ризиком да се живот одузме, тј. да се убије. Многа мирнодобска занимања имају повећан степен ризика по живот, али ни једно не доводи обичног човека у ситуацију да намерно убије друго људско биће. Стога је од кључног значаја за сваког појединца да његова свест о исправности његове стране, иако практично ирелевантна, постоји као предуслов учешћа у рату, јер је „рат толико тежак, толико опасан и ‘скуп’ да је невероватно тешко да обични људи учествују у њему без да верују да ратују за неку племениту и праведну ствар“ (Rodin 2008, 71). Зато и не чуди што је кроз историју доминантна већина свих бораца на свим странама била уверена, „често искрено, да је њихова страна праведна“ (Rodin 2006, 164). Ова је увереност у вредност и племенитост борбе и исправност стране за коју се бори, колико год реална истинитост тог уверења била недокучива и оптерећена манипулацијом, примарни генератор борбеног морала. Поступци као што су кршења моралних норми ратовања, намерно убијање небораца, мучење заробљеника, мародерство и крађа, итд. доводе до преиспитивања управо ове, најснажније, претпоставке високог борбеног морала код бораца – да се боре за праву ствар и на правој страни. Савршено

је природно да борци, без обзира били они млади војници, искусни подофицири или професионални официри, у великој мери преиспитују вредност свог учествовања у рату уколико сведоче бестијалностима својих сабораца, ратном богаћењу на пљачци и зверствима која шокирају морално осећање сваког моралног здравог човека.

Нажалост, искуства бројних искусних официра, који су активно учествовали у оружаним сукобима на простору бивше СФРЈ, потврђују управо ову тезу. Поступци појединаца, од којих су многи били мотивисани личном осветом и мржњом узрокованом сопственим породичним ратним трагедијама, демотивисали су и шокирали не само остатак њихове јединице, већ и њихове надређене официре, који су често били у недоумици око начина кажњавања таквих појединаца. Оно што неколико официра издваја као носећи сентимент у тим ситуацијама јесте њихова жеља да „моментално ликвидирају“ такве појединце, истовремено праћена страхом од реакције остатка јединице. Правилно и исправно схватање утицаја кршења *Jus in Bello* норми у рату на борбени морал јединице у великој би мери „олакшало“ моралне и практичне дилеме старешина у наредним сукобима. Веома је тешко за очекивати да било који „традиционални“ чинилац борбеног морала у довољној мери надомести количину негативног утицаја на борце који има њихово сведочење мучењима, пустошењу, убијању недужних небораца од стране „наше“, за њих природно исправне и праведне, стране. Када се већ нађе у рату, борац је принуђен да се у многоме ослања на своја искуства из борбе као основни параметар за вредновање праведности своје стране и свог ратног напора. Његова субјективна перспектива исправности и моралне оправданости његове борбе, и одузимања живота као врхунца морално-духовне жртве, обликована је, између осталог, и начином на који се он и његови саборци боре и поступцима које врше у рату, па је исправна тврдња да је „без праведности немогуће одржати висок морал“ (Clifford 2007, 110). Ауторово је дубоко уверење да пољуљано базично уверење бораца, да припадају групи праведних и часних ратника, а не звери, злочинаца и пљачкаша, веома негативно утиче на укупан борбени морал јединице, који се касније артикулише кроз смањењу свест о потреби жртвовања,

истрајавања и суочавања са опасношћу зарад испуњавања дужности. Стога би изостављање етичког чиниоца борбеног морала из групе детерминанти борбеног морала представљало поменуто опасну и неутемељену редукуцију.

5. ВОЈНА ЕТИКА И БОРБЕНИ МОРАЛ

Сваки научни, а вероватно и практични, напредак мора поћи од стабилног и чврстог темеља, а тај је темељ изграђен од јасно и прецизно дефинисаних појмова и њихове корелације. Стога је и у овом тексту један од основних циљева било разјашњавање појмовне конфузије која је евидентна у дискурсу војске, а тиче се употребе термина морал. Управо је појмовна конфузија и неразумевање полисемије појма морал резултирала базичним неразумевањем онога што морал представља у војсци и онога шта су заправо тежишни задаци војне етике као научне дисциплине. Као што смо у претходном делу текста показали, морал у свом вредносном значењу не само да није у колизији са оним што смо дефинисали као борбени морал, већ су они напротив комплементарни. Мишљење да инсистирање на морално оправданом понашању у војсци подрива и смањује борбени морал је потпуно супротно реалности. Испитивање и успостављање норми моралног понашања доприноси не само борбеном моралу, већ и целокупној практичној ефикасности војске, што и јесте део дефинисаног предмета војне етике, „чија је сврха да осигура и повећа ефикасност војске и система одбране“ (Гроздић, Кузмановић и Николић 2011, 249) кроз све оно што обухвата војни етос. Војни етос као појам представља „само формалну промену имена“ (Гроздић, Кузмановић и Николић 2011, 243) нечега што обухвата целокупно значење морала у војном дискурсу, и као такав подразумева и вредносно значење морала и професионалну етику војног позива и борбени морал војске. Само укључивање свих ових елемената у оно што подразумевамо под војном етиком и војним етосом гарантује оптималан приступ и *ergo* оптималне резултате. Уколико бисмо минимизирали, или пак потпуно уклонили „етички“ аспект морала војске из војног етоса у корист борбеног морала, тиме не бисмо само у великој мери онемогућили оптималан развој и функционисање војске као институције, већ бисмо

оставили негативне последице и директно на борбени морал, кроз занемаривање онога што смо дефинисали и објаснили као етички чинилац борбеног морала.

Војна историја српске војске је саткана од војних успеха и подвига који се понајвише темеље на високом борбеном моралу, а његов се практичан значај не може пренагласити, независно од војске и народа. Готово да нема значајног војног мислиоца, од Цезара и Наполеона, преко Молткеа и Жоминија до Клаузевеца и Харта, који није увиђао одлучујући значај високог борбеног морала – чак смо од историјске Наполеонове тврдње да је морални фактор „три пута значајнији од материјалног“ (Childs 2016, 49) временом дошли до ревизије тог односа до мере да војни мислиоци XX века морал препознају као фактор који стоји у односу „шест на према један“ (Ullo 1941, 330) са материјалним фактором, и да је „80% улоге команданта да одржи морал код својих људи“ (Motowidloetall 1976, 49). Додатна сврха овог рада јесте да укаже на теоретску нужност препознавања, дефинисања и развијања етичког чиниоца борбеног морала, и да као такав послужи као теоретски темељевентуалних накнадних емпиријских истраживања која би додатно аргументовала значај поштовања норми *Jus in Bello*-а као детерминанте борбеног морала. Тиме бисмо на један научно-конклузиван начин потврдили нужност свеобухватног и инклузивног приступа војној етици, као научној дисциплини за коју је неопходно да изучава и истражује све сфере значења појма морал, будући да су оне у контексту војске, нераскидиво повезана.

ЛИТЕРАТУРА

Вокабулар.орг. Доступно на: <http://www.vokabular.org/?-search=moral&lang=sr-lat> (приступљено 10.12.2019.)

Гроздић, Борислав 2010. „Професионални војни етос и војна професија“, *Војно дело*: 275-291, Београд: МЦ Одбрана, зима/2010,

Гроздић, Борислав. 2011. *Војна етика, хрестоматија*, Београд: Војноиздавачки завод, 2009.

Гроздић, Борислав; Кузмановић, Срећко; Николић, Бранко. 2011. „Војна етика у систему наука и њен однос према наукама у одбрани“, *Војно дело*: 237-250. Београд: МЦ Одбрана, лето/2011.

Дамњановић, Драгољуб; Грујић, Владимир. 2009. „Основни фактори борбеног морала Војске Југославије у току оружаног сукоба НАТО и СР Југославије“, *Војно дело*: 270-302, Београд: МЦ Одбрана, 3/2009.

Даниловић, Неђо. 2001. *Морал војске у грађанском рату*, Београд: Задужбина Андрејевић и НИЦ Војска.

Кузмановић, Срећко. 2008. „Образовни профил официрског кадра као детерминанта морала војске“, *Војно дело*: 60-90, Београд: МЦ Одбрана, 3/2008.

Речник српског језика, 2011. Нови Сад: Матица српска.

Сајт Војске Србије, доступно на: http://www.vs.rs/sr_syr/jedinice/vojska-srbije/generalstab/uprava-za-ljudske-resurse (приступљено 12.12.2019.)

Станар, Драган. 2019. *Праведан рат: између апологије и обуздавања рата*, Београд: Добротољубље.

Стевановић, Витомир. 2003. *Морал и етика*, Београд: СМ.

Стратегија одбране Републике Србије, 2009. Београд.

Babić, Jovan. 2016. „Ethics of War as a Part of Military Ethics“, *Didactics of Military Ethics*, (ed. Elssner, Th. R. and Janke): 120-126, Leiden/Boston: R. Brill Nijhoff.

Babić, Jovan. 2005. *Moral i naše vreme*, drugo izdanje, Beograd: Službeni glasnik.

Childs, Sean. 2016. “Soldier’s Morale: Defending a Core Military Capability”, *Security Challenges*: 43-52, Kingston: Institute for regional security, Vol. 12, No. 2, 2016.

Clifford, George M. 2007. “Duty at All Costs”, *Naval War College Review*: 103-128, Newport: U.S. Naval War College, , Vol. 60, No. 1, 2007.

Manning, Frederick J. 1994. "Morale and Cohesion in Military Psychiatry" y *Military Psychiatry: Preparing in Peace for War*: 1-18. Falls Church: Office of Surgeon General.

Mileham, Patrick. 2004. "Civilized Warriors? Professional Discipline, Ethos, and European Armed Forces", *Connections*: 75-94, Garmisch-Partenkirchen: Partnership for Peace Consortium of Defence Academies and Security Studies Institutes, Vol. 3, No. 1, March 2004.

Motowidlo, Stephan J. et al. 1976. *Motivation, Satisfaction, and Morale in Army Careers: A Review of Theory and Measurements*, Minneapolis: Personnel Decisions Inc.

Pavićević, Vuko. 1967. *Osnovi etike*, Beograd: Kultura.

Rodin, David. 2006. "The Ethics of Asymmetric War" y *The Ethics of War*, (ed. Richard Sorabji and David Rodin), 153-168. Aldershot: Ashgate.

Rodin, David. 2008. "Two Emerging Issues of *Jus post Bellum*: War Termination and the Liability of Soldiers for Crimes of Aggression", y *Jus post Bellum: Towards a Law of Transition from Conflict to Peace*, (ed. Carsten Stahn and Jann K. Kleffner): 56-76, Hague: Asser Press.

Ulio, James A. 1941. "Military Morale", *American Journal of Sociology*: 321-330, Chicago: University of Chicago Press, Vol. 47, No.3, 1941.

US Department of the Army. *Field Manual on Leadership*.

Volzer, Majkl. 2010. *Pravedni i nepravedni ratovi*, Beograd: Službeni glasnik.

Dragan Stanar**ETHICAL DETERMINANT OF MILITARY MORALE****Resume**

The term moral is a homonym, and has multiple meanings in Serbian language. Unlike in English, where we have several different terms, referring to several different notions – ethics, moral, morale, there is a conceptual confusion in regards to the use of the word moral, as it can refer to several different meanings. In the military context, the syntagma moral vojske can mean both moral in the military and military morale. It is precisely due to this polysemy of the word moral in Serbian language, especially in the military discourse, that issues arise. One of the most significant implications of this is the reduction of the meaning of moral to only what would be military morale in English – a psycho-emotional state of motivation and spirit. In this way, the “ethical” meaning of the word moral is neglected and even ignored. This paper aims to show how it is impossible to generate and maintain the desired level of military morale without taking into account the ethical element in the military. Moreover, the author of this paper asserts that we must define an “ethical determinant” of military morale. What this actually means is that, when arguing about what impacts military morale, especially in war, we must not forget the impact that immoral behavior of individuals within our ranks has on overall military morale. Immoral behavior of individuals, particularly neglect of the Jus in Bello norms of the Just War Theory, can undermine the resolve, confidence and belief of their units, as believes about justness of war of witnesses of such behavior can be shook to the core. If combatants do not believe that their fight is a righteous and just one, if they start to question the purpose and justness of their side, we can no longer expect the optimal level of morale in this unit. Neglect of ethical norms (the value-meaning of the term moral in Serbian language) in the context of military ethos and military ethics cannot be without impact on military morale. The two notions are not in conflict with each other – on the contrary, they are complementary, and thus they must both

remain a part of what we define as military ethics and military ethos. This mutual relation is perfectly sublimed in the process of defining the ethical determinant of military morale. Elimination of the “ethical” meaning of the word moral from military discourse represents a dangerous and reckless reduction which can have deep and profound negative implications both on military and society.

Keywords: moral, ethics, morale, war, crime, military